

Bohumil Hrabal jako *outsider*?

Outsiderství – problém definice

— Matija Ivačić —

Tvorba Bohumila Hrabala (1914–1997) poutá pozornost jak odborné, tak široké veřejnosti, a zájem jako by se stále zvyšoval, zvláště po autorově smrti v roce 1997. My se ale budeme zabývat *outsiderstvím* jako jedním z aspektů jeho života a tvorby. Tato otázka je zajímavá i problematická. Bereme přitom v úvahu terminologické nejistoty – problém definice *outsiderství*. Pojem je mnohoznačný, tj. používaný v různých kontextech, a sémanticky nespolehlivý. Hranice pojmu jsou propustné a flexibilní, a tak se jeho význam vykládá zpravidla jako protiklad toho, co platí jako žádoucí nebo vnucený konsenzus (společenský, politický, kulturní). *Outsiderství* charakterizuje distance od konsenzu, popř. kritický nebo ironický postoj k němu: někdo je ale *outsiderem* proto, že nesouhlasí s tím, co definuje jeho pozici *out*. Ve smyslu společenském to znamená něco sociálně nebo existenciálně ohroženého, v politickém smyslu něco marginalizovaného či nepřátelského establishmentu, ve smyslu kulturním něco mimo oficiální umění.

Dvě roviny Hrabalova *outsiderství*

Hrabal nejednou vydával prohlášení, ve kterých se snažil afirmovat svoji outsiderskou pozici, zatímco ti, kdo se zabývají jeho životem a tvorbou, o tom mluví s určitou lehkomyšlností. Na Hrabalovo případné *outsiderství* se díváme neobjektivně a nekriticky – připadá nám nepochybné, a z toho důvodu necítíme potřebu ho detailně analyzovat. Když ale přemýšlíme o fenoménu Hrabalova *outsiderství*, ocitáme se na tenkém ledě klišé a stereotypů, autorské autostylizace a automytifikace, které padly na úrodnou půdu recepce jeho děl a života. Položme proto základní otázku, která se týká Hrabalova *outsiderství*: byl Hrabal opravdu literárním *outsiderem*? A pokud byl, v čem jeho *outsiderství* spočívá? Abychom mohli odpovědět, budeme se zabývat Hrabalovým *outsiderstvím* na rovině společenského a literárního života, přestože hranice mezi nimi někdy nelze snadno určit.

Teorie *umělého osudu* a poetika *pábitelů*

Hrabalův společenský postoj v počátečních letech jeho literární činnosti je zajímavý, ale také trochu pochybný. Hlavním důvodem je nepochopení autorových uměleckých intencí v jeho druhém, „pábitelském“ tvůrčím období od roku 1949 do roku 1962 (viz Kadlec 1990: 12). Tyto intence definovaly Hrabalův společenský postoj a umožnily mu najít vlastní styl a poetiku.

Hrabal říkal, že intelektuál pro něj není měřítkem poznání a zkušenosti, protože pouze něco ví, zatímco *obyčejný člověk* to hluboce prožil, a tak mu ti, kteří byli nejnižší na společenském žebříčku, říkali mnohem více než intelektuálové (srov. Hrabal 1996: 44–45).¹ Fascinace *malými lidmi* na okraji společnosti měla za následek, že se s nimi Hrabal identifikoval nejen ve smyslu sociální nebo politické solidarity, ale i co do objevení vlastní poetiky. Poetika „pábitelů“² s sebou u Hrabala nese antiideologičnost, hovorový jazyk, hospodskou historku aj. Během nacistické okupace Československa Hrabal aktualizoval nebo vynalezl teorii *umělého osudu*. Teorie *umělého osudu* byla výsledkem každodenní konfrontace s nepříjemnými životními situacemi (podle toho pak volil

1 Tento názor může se zdát až diskriminující: Hrabal jím tvrdí, že intelektuálové nejsou *obyčejní lidé* a také že neprožívají opravdový život.

2 Nutno říci, že se v „pábitelské“ fázi Hrabal považuje spíše za „zapisovatele“, tj. vykradače cizích rozhovorů, než spisovatele (viz Hrabal 1990: 10).

i taková zaměstnání, z nichž měl strach). Pro Hrabala to znamenalo vzít život do svých rukou a vytvořit jiný, „umělý“ osud – být skutečným majitelem vlastního života. Díky *umělému osudu* se Hrabal přiblížil životu *obyčejného člověka*, ovšem jen proto, aby načerpal inspirační potenciál pro své texty. Jinými slovy: prostředí továrny a dělnický kontext vůbec znamenaly zkušenost, která obohatila Hrabalovu tvorbu v následujících letech. Vědomě volil různá namáhavá manuální zaměstnání, ačkoli byl doktor práv. Ve společenském kontextu se tato Hrabalova pozice může zdát *outsiderská*, ale nesmíme zapomínat, že jeho *outsiderství* bylo dobrovolné a že pozice nebyla cílem, ale především prostředkem. O uplatnění teorie *umělého osudu* nemůžeme proto uvažovat jako o pouhém *outsiderství*, ale spíše jako o určitém uměleckém experimentu, který měl zjevně literární motivaci: „básníkův život byl *podřízen literatuře*“ (Chvatík 1992: 207). Tím, že vědomě volil své „umělé osudy“, stal se *umělým outsiderem*. Svými „pábitelskými“ knihami, počínaje *Perličkou na dně* z roku 1963, Hrabal konečně našel cestu ke čtenářům. V roce 1962, tedy prakticky v době literárního debutu, Hrabal nechává zaměstnání a stává se spisovatelem na volné noze. I když se ještě stále prezentuje jako autor, který je v textech i svým způsobem života na straně *malých lidí*, můžeme říci, že je opouští a stává se slavným spisovatelem. Poté co vydal svoji prvotinu a stal se spisovatelem z povolání, už tezi o jeho *outsiderství* vlastně nemůžeme obhajovat.

Hrabal v literárním životě

V rovině literárního života můžeme Hrabalovo *outsiderství* pojednávat především v rané fázi jeho literární činnosti, a to také s určitými výhradami. Hrabal je považován za jednoho z průkopníků českého literárního undergroundu konce čtyřicátých a padesátých let minulého století, spolu s Egonem Bondym, Janou Krejcarovou, Mikulášem Medkem, Vladimírem Boudníkem, Karlem Maryskem,³ Ivem Vodsedálkem a dalšími. V padesátých letech Hrabal píše *totálněrealistické reportáže*, stojí úplně jinde než oficiální literatura a nemá žádné iluze o sblížení s ní (Janekovič 1996: 14). Hrabal a okruh umělců, kteří navštěvovali jeho byt Na Hrázi 24 v Libni a organizovali proslulé *svatby v domě*, tvořili kulturní underground té doby. Hrabalovo *outsiderství* je ale i zde diskutabilní, což

3 V roce 1945 Marysko s Hrabalem sepsali *Manifest neopoetismu*.

souvisí s jeho společenským postojem. Na rozdíl od jiných příslušníků tehdejšího undergroundu Hrabal „plnil pracovní povinnost a v civilním životě vystupoval v podstatě apoliticky a konformně“ (Zandová 2002: 177) a není pro něj příznačná „ani literární provokace, ani principiální odmítnutí společenských mechanismů“ (ibid.: 178). Vzhledem k tomu, že tvorba umělců undergroundu byla neoddelitelná od jejich společenského postoje, který charakterizuje určitá revolta proti vládnoucím společenským normám, byl to tedy kontradiktorní postoj: Hrabal se považoval za průkopníka undergroundu a šířil v něm své texty, ale nesdílel jeho společenský postoj či nechuť ke společnosti (což je také případ Boudníkův). A ještě jedna důležitá poznámka: Hrabal v padesátých letech neodmítal určitý společenský konsenzus a ustavičně hledal cestu ke čtenářské veřejnosti – všemi silami se chtěl stát oficiálně vydávaným autorem (na rozdíl od např. Egona Bondyho). O tom svědčí dvě věci: roční stipendium, které získal od nakladatelství Československý spisovatel, a sbírka povídek *Skřivánek na niti*, která byla schválena k vydání. Po „bouřce“, kterou vyvolali Škvoreckého *Zbabělci* (1958), však kniha nakonec nevyšla.⁴ O jeho snahách povídky oficiálně vydat a o (auto)cenzuře, které se v režimu nemohl vyhnout, Tomáš Mazal podotkl, že „zdánlivě to vypadalo, že píše téměř jako na objednávku, jen aby kniha vyšla“ (Mazal 2004: 160).

Pokud budeme Hrabalovo společenské či literární *outsiderství* spatřovat v jeho „pábitelské“ fázi, po knize *Perlička na dně*, jak bylo zmíněno, to už není možné. Hrabal obdržel literární ceny (dokonce i Státní cenu Klementa Gottwalda v roce 1968), hojně publikuje, jeho knihy se prodávají ve velkých nákladech a jsou překládány do cizích jazyků. Hrabal se stává slavným „frontovým“ autorem, populárním u veřejnosti i v očích kritiků. Za takových okolností se mění jeho postoj ke společnosti: publikuje řadu rozhovorů a článků, zahajuje výstavy, účastní se přednášek a autorských čtení v zahraničí. Jako téměř padesátník je najednou literární hvězdou. V dubnu 1965 je přijat do Svazu československých spisovatelů. O Hrabalově *outsiderství* tedy nelze mluvit ani s výhradami. Místo dosavadních outsiderů k němu do Libně přichází stále více intelektuálů – vydavatelé, redaktoři, lidé kolem filmu aj.⁵

Po liberalizačním procesu v šedesátých letech (během něhož byl Hrabal výjimečně produktivní v publikování a výjimečně

4 Povídky z této sbírky Hrabal zařadil do svých pozdějších knih *Perlička na dně* (1963) a *Pábitelé* (1964).

5 V textu *Proluky* (1986), který je třetí částí trilogie *Svatby v domě*, Hrabal tyto změny popisuje očima své manželky (Hrabal 1995b: 476–479).

neproduktivní v psaní nových textů – vše, co vydával, napsal už dříve), tedy s nástupem tzv. normalizace, dostal zákaz publikovat a byl vyhozen ze Svazu. Vystaven tlakům režimu píše mimořádné texty: od *Postřižin* (1976) a *Obsluhoval jsem anglického krále* (1980)⁶ až po *Příliš hluchou samotu* (1980). I když se nám tento postoj, společenský i literární, může zdát *outsider*ský, dementují to Hrabalovy snahy zase najít cestu ke čtenářům a vrátit se mezi oficiálně publikované autory. Z toho je možno učinit závěr, že Hrabal nejen nebyl literárním outsiderem, ale dokonce své *outsiderství* odmítal.

Důkazem snah vrátit své texty do rukou čtenářů byl Hrabalův rozhovor v časopise *Tvorba* v roce 1975, který vyvolal polemiky a jímž si znovu otevřel dveře do oficiální kultury.⁷ Zase mohl publikovat, i když za cenu cenzury nebo autocenzury. Pod tlakem těchto snah také píše Vaculíkovi, že nesouhlasí s publikováním svých děl v samizdatové edici Petlice. Kvůli tomu všemu byl Hrabal obviňován nejen z literárního, etického a politického konformismu, ale i ze zrady umění, což kulminovalo veřejným pálením jeho knih na pražské Kampě.

V následujících letech nastala divná situace. Hrabal publikoval oficiálně, v samizdatu, v exilu i v zahraničních překladech a jeho texty kolovaly i v různých opisech anonymních čtenářů. Tato zvláštní situace trvala prakticky do konce roku 1989. Je to také období velkých paradoxů. Penězi, které vydělal publikováním v zahraničí, což ovšem režimu nebylo po chuti, finančně podporoval vydání svých i cizích textů v Československu. Dalším paradoxem byl fakt, že režim, který nebyl spokojený s „koketováním“ se samizdatem a exilem, se kvůli slávě a popularitě snažil Hrabala využít pro vlastní účely – chtěl mít moc nad texty, které silně působily na veřejné mínění. Jinými slovy: režim měl v úmyslu udělat z něj spisovatele pro široké davy, po čemž Hrabal vlastně silně toužil. V roce 1987 byl zase přijat do Svazu československých spisovatelů, rok poté vydal výběr z próz *Můj svět* (1988) v nákladu 120 000 výtisků a potom výběr povídek *Chcete vidět Zlatou Prahu?* (1989) v nákladu 145 000 výtisků.

Závěrem tedy můžeme říct, že pokud vůbec lze mluvit o *outsiderství* u Hrabala, pak jedinečně jako o občasném a diskontinuálním. Hrabalovo literární *outsiderství* bylo výsledkem vnějších kulturně-politických

6 Prvně v nakladatelství Index jako *Jak jsem obsluhoval anglického krále* (Köln am Main 1980).

7 S časovým odstupem tento rozhovor komentoval: „kdybych dostal podobné otázky od redaktorů *Tvorby* i dnes, tak bych odpověděl jinak, ale v duchu tohoto tehdejšího rozhovoru“ (Hrabal 1995a: 383). Můžeme jen uhadovat, co tím Hrabal vlastně myslel.

tlaků a Hrabal dělal všechno pro to, aby vystoupil z recepční tmy a stal se částí oficiálního knižního trhu. Když naopak mluvíme o Hrabalově *outsiderství* v kontextu společenském, máme na mysli konec čtyřicátých a padesátá léta minulého století, období, které se časově shoduje s jeho teorií *umělého osudu*. Takže pokud pro tento postoj použijeme slovo *outsiderství*, měli bychom ho označit přívlastkem „umělé“, neboť bylo především prostředkem, kterým se Hrabal chtěl z *outsiderství* dostat.

Prameny

HRABAL, Bohumil

1990 *Kdo jsem* (Praha: Pražská imaginace)

1995a „Co soudíte o prohlášení Bohumila Hrabala“, in idem: *Domácí úkoly*. Sebrané spisy Bohumila Hrabala 15, eds. Karel Dostál, Vladimír Gardavský, Claudio Poeta, Václav Kadlec (Praha: Pražská imaginace), s. 369–385

1995b „Proluky“, in idem: *Svatby v domě*. Sebrané spisy Bohumila Hrabala 11, eds. Jaroslava Janáčková, Milada Chlěbcová, Milan Jankovič, Václav Kadlec (Praha: Pražská imaginace), s. 421–563 [1986]

1996 „Klíčky na kapesníku. Rozhovor. Dunajská Streda – Praha 1984–1985“, in idem: *Klíčky na kapesníku*. Sebrané spisy Bohumila Hrabala 17, eds. Vladimír Gardavský, Claudio Poeta, Václav Kadlec (Praha: Pražská imaginace), s. 7–126 [1987]

Literatura

ALAN, Josef

2001 „Alternativní kultura jako sociologické téma“, in Josef Alan (ed.): *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny), s. 9–59

CHVATÍK, Květoslav

1992 „Dílo Bohumila Hrabala a problém postmoderny“, in idem: *Melancholie a vzdor. Eseje o moderní české literatuře* (Praha: Československý spisovatel), s. 204–213

JANKOVIČ, Milan

1996 *Kapitoly z poetiky Bohumila Hrabala* (Praha: Torst)

KADLEC, Václav

1990 „Bázlivý hrdina Bohumil Hrabal“, in Milan Jankovič, Josef Zumr (eds.): *Hrabaliana. Sborník prací k 75. narozeninám Bohumila Hrabala* (Praha: Prostor), s. 11–36

MAZAL, Tomáš

2004 *Spisovatel Bohumil Hrabal* (Praha: Torst) [2003]

PILAŘ, Martin

2002 *Underground. Kapitoly o českém literárním undergroundu* (Brno: Host) [1999]

POETA, Claudio – KADLEC, Václav (ed.)

1997 *Bibliografie, dodatky, rejstříky*. Sebrané spisy Bohumila Hrabala 19 (Praha: Pražská imaginace)

PYTLÍK, Radko

1997 *...a neuvěřitelné se stalo skutkem. O Bohumilu Hrabalovi* (Praha: Emporijs)

ZANDOVÁ, Gertraude

2002 *Totální realismus a trapná poezie. Česká neoficiální literatura 1948–1953*, přel. Zuzana Adamová (Brno: Host) [1998]

ZGUSTOVÁ, Monika

2004 *V rajské zahradě trpkých plodů. O životě a díle Bohumila Hrabala* (Praha: Odeon) [1997]

Bohumil Hrabal as *an outsider*?

This article deals with the subject of Bohumil Hrabal, one of the greatest Czech 20th century writers, and his image as *an outsider*. It seems that today this problem involves an issue that is self-explanatory but often questionable. There are two sides to this issue. The first deals with the writer's position in Czech society, and the time when he voluntarily joined the world of industry, i.e. the common people working in factories, in the late 1940s and 1950s. The second deals with Hrabal's position in Czech cultural and literary life, his relationship with the official literature of that time, with political obstacles related to publishing on the one hand, and endeavours to make that publishing successful on the other. The central question that arises, and to which the author of this article tries to provide an answer, is the following: Was Hrabal indeed a literary or a *social outsider*, and why was he, or why was he not?

Keywords

Bohumil Hrabal, outsider, artificial destiny, underground literature, official literature